

ČEZOCEANSKE POTI PAKETOV V MIGRANTSKI KORESPONDENCI 1940–1960: »... 2 ŽAJFE, 6 ŽUP V PAKETIH, PA TISTE BENDIČE ZA MAJHNE RANE ...«

Mirjam Milharčič Hladnik¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Čezoceanske poti paketov v migrantski korespondenci 1940–1960: »... 2 žajfe, 6 žup v paketih, pa tiste bendiče za majhne rane ...«

Migrantska korespondenca družin Hrvatin, Udovič in Valenčič poteka med Jelšanami, Clevelandom in Buenos Airesom od dvajsetih let 20. stoletja do danes. V tem besedilu analiziram korespondenco od 1940 do 1950, ker je to čas, ko čez ocean razen pisem potujejo predvsem paketi živil, zdravil in obleke. »Gosta mreža izmenjave podpore« pa vključuje še čustva povezanosti, solidarnosti, ljubezni in zaskrbljenosti, ki so v pismih in paketih prisotna nevidno. Da bi čustvovanje tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, lahko predstavila natančneje, sem analizo družinske migrantske korespondence kombinirala z življenjskimi zgodbami, pripovedmi in pričevanji. Tako se subjektivna realnost migrant-skih razmerij in razmer razkrije v vsej kompleksnosti in kontroverznosti.

KLJUČNE BESEDE: migrantska korespondenca, ustna zgodovina, diskurzivni pristop, subjektivna realnost razmer in razmerij.

ABSTRACT

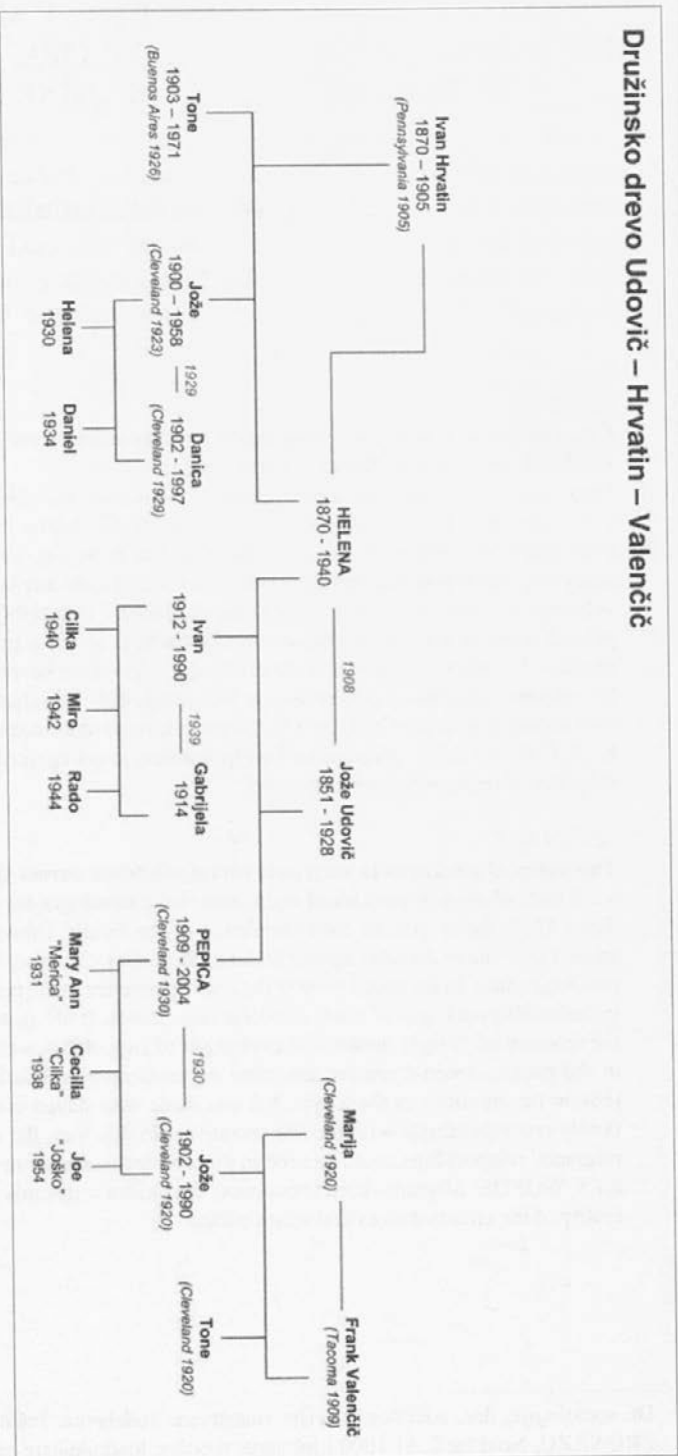
The paths of packages in migrants correspondence across the Atlantic 1940-1960: »... 2 bars of soap, 6 packets of soup, and those bandages for small wounds ...«

Since 1920, the migration correspondence of the family Udovič-Valenčič-Hrvatin has spanned over many decades among Jelšane (Slovenia), Cleveland (USA) and Buenos Aires (Argentina). In the text, I present the correspondence in the period 1940-1960, when it included also packages of food, medicine and clothes. It offers an important material for the research of "a tight network of exchanges of support" in which the bare necessities in the packages conveyed the invisible expressions of solidarity, caring and love. To present the emotions of those who left and those who stayed even better, I combine the family correspondence with the life narratives. In this way, the subjective reality of the migrants' relationships could be seen in its complexity and controversy.

KEY WORDS: Migrants correspondence, oral history, discursive approach, subjective reality of the circumstances and relationships.

¹ Dr. sociologije, doc. sociologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: hladnik@zrc-sazu-si.

Družinsko drevo Udovič – Hrvatini – Valenčič

Slika 1: Družinsko drevo Udovič-Valenčič-Hrvatini

UVOD

Korespondenca družin Udovič, Valenčič in Hrvatini je potekala med mamo Heleno in njenim najmlajšim sinom v Jelšanah ter njenimi tremi otroki, ki so se izselili v Ame-

risko.² Sin Josip je v Združene države Amerike odpotoval leta 1923. Leta 1930 se mu je pridružila sestra Pepica. Oba sta si v Clevelandu ustvarila družini. Najstarejši sin Anton, ki je odpotoval leta 1926, pa je v Buenos Airesu živel sam. Pisma so potovala med Pepico in Jožetom v Clevelandu, Tonetom v Buenos Airesu ter Ivanom v Jelšanah in občasno na jug Italije, kjer je služil v italijanski vojski. Središče korespondence pa je bila do 1940 mama Helena, ki je februarja tega leta umrla. Dopisovalcem se je leto prej pridružila Ivanova žena Elka, takoj ko se je naučila pisati, pa še njuna prvorojenka Cilka.

Slika 2: Otroci Udovič-Hrvatini okrog 1920³

V času od leta 1930 do 1940 se korespondenca kaže kot intimno in emocionalno, pa hkrati kot zadržano in formalno komuniciranje.⁴ Kjer govori o ljubezni in pogrešanju, je emocionalna, pa naj pišejo sestra, brat ali mama. Kjer govori o težavnih in revnih življenjskih okoliščinah, pa je zadržana, ne glede na to, ali prihaja iz Jelšan, Clevelanda ali Buenos Airesa. Vsi so se trudili, da bi bilo desetletje ekonomske krize in političnega zatiranja videti obvladljivo. Pri tem je zanimivo, da korespondenca ne vsebuje skoraj nobenih opisov konkretnih socialnih razmer v ZDA ali Argentini, na primer, vsakdanjega življenja, navad, kulture. Veliko več je opisov srečanj z izseljenci s

² Družinsko drevo natančno zarisuje sorodstvena razmerja, a je vendarle potrebna kratka razlaga. Oba sinova mame Helene iz prvega zakona sta obdržala priimek Hrvatini, čeprav ju je drugi mož njune matere, Pepičin oče Jože Udovič, uradno posinovil. Ni pa želel, da bi spremenila priimek. Nikoli ni v nobenem pismu ali pripovedi omenjeno, da bi bile njihove sorodstvene vezi drugačne od bratov in sester.

³ Na sliki od leve proti desni: bratranec Hrvatinih, brat Jože, pred njim sedi brat Ivan, ob njem stoji Pepica.

⁴ To obdobje v dolgi korespondenci med člani družin Hrvatini, Udovič in Valenčič sem analizirala v prejšnji številki *Dveh domovin* in se osredotočila predvsem na dopisovanje med Pepico in njeno mamo Heleno. Gl. Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrant-ske izkušnje, *Dve domovini/Two Homelands*, 22, 2005, str. 169–196. Zaradi tega tudi taka časovna delitev analize: od odhoda Pepice v Ameriko 1930 do smrti mame 1940 in od 1940, ki pomeni tudi prelomnico v politično-ekonomskem pogledu, pa tudi zaradi Ivanove poroke in ključne osebe, ki v domačiji v Jelšanah prevzame pisanje pisem, to je njegova žena Elka, pa do 1960, ko pride Pepica na obisk in se konča hudo poveljno pomanjkanje.

širšega jelšanskega območja, tako da se včasih zdi, kot da vsi živijo prav tako življenje, kot bi ga živeli, če bi ostali doma.⁵

V analizo družinske korespondence, kjer je poudarek na dopisovanju med mamo Heleno in hčerko Pepico, sem vključila tudi pripovedi Pepičinih otrok.⁶ Iz njunih pripovedi se izlušči še ena, drugačna podoba. Svojo mamo sta opisala kot zelo predano slovenski skupnosti in kulturi, a po drugi strani tudi odlično prilagojeno ameriškemu načinu življenja. Sin Joe Valenčič je omenil, kako je Pepica vedno govorila, da je v svojem življenju najbolj ponosna na svoje otroke. »Potem pa je bila najbolj ponosna, da se je naučila angleščino in lahko komunicirala. Posebno je bila ponosna, da se je lahko inteligentno pogovarjala z zdravniki in je ona njih razumela in oni njo, tudi s strokovnimi izrazi. V šestdesetih letih je bila sedemkrat priča pri pridobivanju državljanstva za priseljence.«⁷ Na tej strani oceana, v Jelšanah, je svoj opis obravnavanega časa in glavnih akterjev goste družinske mreže prispevala Cilka Udovič, Pepičina nečakinja in korespondentka. V pisnem pričevanju, ki je nadomestilo snemano pripovedovanje življenjske zgodbe, je Cilka o tem zapisala:

Odkar pomnim, je bilo ime »teta Pepica« prisotno v naši hiši. Da je Pepica sestra našega očeta Ivana, sta nam, otrokom, povedala oče in mama Elka, kakor tudi, da živi nekje daleč, v kraju, ki se mu reče Amerika. Kje naj bi to bilo, tega nismo vedeli, dokler nismo šli v šolo. Tudi da očetov polbrat, imenovan stric Jože, živi v Ameriki in stric Tone – polbrat v Argentini, nam je bilo povedano istočasno. Brskajoč po starih fotografijah, nam je oče predstavil vsakega posebej, vključno s fotografijo pokojne none Helene. O nonotu Jožetu nismo imeli nobene fotografije. Rada sem si ogledovala te fotografije, posebno fotografijo tete Pepice, ko je bila mlada in še doma, tik pred odhodom v Ameriko, novembra 1930 leta. Spominjam se pisem tete Pepice, še preden sem znala brati, po njeni pisavi in fotografijah njenih malih hčerk Merice in Cilke. Kot otrok sem čutila, kako težko pričakovana so njena pisma. Dan, ko je poštar prinesel njeno pismo, je bil vedno poln vznemirjenja in veselja. Pisma sta najprej prebrala oče in mama in nam povedala, kaj piše teta. Ko sem znala brati, sem sama prebrala pisma.

Leta 1947 sem začela obiskovati šolo. Tega sem se že vnaprej veselila, ker sem vedela, da se bom naučila brati in pisati. Tako sem takoj, ko sem spoznala abecedo, pisala teti Pepici pismo in se ji zahvalila za paket oz. pakete. Tako se je začelo najino dopisovanje. Tudi Miran in Rado sta ji včasih napisala par vrstic. Moji starši niso imeli časa za pisanje, ker so bili od jutra do večera na polju. Kadar je pisala mama v Ameriko, je pisala ponoči, oče pa je vedno rekel, da bo pisal v nedeljo, toda nedelja je

⁵ Leta 1934 so Jože Hrvatini in prijatelji v Clevelandu ustanovili pevski zbor Sloga, ki so ga poimevali po pevskem zboru v Jelšanah. Članici sta bili tudi Pepica in Danica, zbor pa je deloval do leta 1941. Prosvetno društvo Sloga je bilo v Jelšanah ustanovljeno leta 1866 in je imelo tamburaški, pevski in igralski odsek. Gl. *Jelšane skozi čas*, Jelšane: Vaška skupnost Jelšane, 1998, str. 29–30.

⁶ Intervju s hčerko Cecilio (Cilko) Valenčič Dolgan in sinom Joejem Valenčičem, Cleveland, maj 2002.

⁷ Pogovori s sinom Joejem Valenčičem so se nadaljevali po elektronski pošti. Navedeni citat je iz elektronskega pisma, 17. 3. 2006.

Slika 3: Teta Pepica, stric Jože in stric Tone⁸

bila edini prosti dan, dan za počitek, in je včasih odlašal še naprej. Je pa vedno voščil bratoma in sestri za god. Kolikor vem, se ni dopisovanje družin Udovič-Valenčič-Hrvat in nikoli prekinilo. Včasih je bil kakšen zamik iz tega ali onega razloga, enkrat na eni, drugič na drugi strani, včasih je bilo kaj rečeno oz. napisano iz osebne stiske. Istočasno pa je bila stiska tista, ki jih je družila, povezovala. Ljubezen in skrb za člane družin na obeh straneh, to je bilo njihovo stičišče.⁹

V metodološkem smislu se pokaže, kako je za razumevanje migrantskih izkušenj uporabna kombinacija pisnih virov in življenjskih pripovedi, saj ponuja širok vpogled v individualne migrantske izkušnje iz različnih perspektiv: izseljencev ne gledamo več kot skupin tujcev v neznani deželi, ki jih določata etničnost in delovna sposobnost, pač pa kot posameznike, ki v različnih okoliščinah sprejemajo različne osebne odločitve in dosegajo različne življenjske uspehe. Migrantska korespondenca se skupaj z metodo ustne zgodovine izkaže kot nepogrešljiv vir relevantnih informacij o intimni percepciji novega sveta in »starega kraja«.¹⁰

PREDSTAVE SAMORAZKRIVANJA

V socioloških in socialnozgodovinskih pristopih se življenjske zgodbe uporabljajo

⁸ Slika tete Pepice je prav tista, ki jo je rada gledala Cilka, slikana pred odhodom v Ameriko. Stric Tone je sliko poslal 1947, slika strica Jožeta pa nima datuma.

⁹ Vsa pisna pričevanja Cilke Udovič iz Jelšan in spremno korespondenco hrani avtorica.

¹⁰ »Moram poudariti, da nismo nikdar rekli 'Jugoslavija' ali 'Slovenija' ali 'Kranjska'. Izraz je vedno bil 'stari kraj'.« Pepičin sin Joe Valenčič v elektronskem pismu avtorici, 20. marca 2006.

in interpretirajo na dva glavna načina: kot gradivo za študij življenjskih poti v različnih družbenih kontekstih ali kot besedilo, skozi katerega se odražajo načini konstrukcije osebnosti in osebne identitete. Sama definicija življenjske zgodbe izhaja iz teh dveh rab in interpretacij, saj lahko življenjsko zgodbo razumemo kot pripoved o življenjskih dogodkih, ali pa jo definiramo kot zgodbo o osebnem značaju, kot se odraža v pripovedi. Pri analizi več kot šestdesetih zgodb, ki sem jih posnela med slovenskimi izseljenkami in njihovimi potomkami v Združenih državah Amerike,¹¹ sem opazila, da je ne glede na moj analitično-teoretski pristop med njimi razlika, ki jo lahko opišem z navedenimi kategorijami: nekatere pripovedovalke so govorile v glavnem o dejstvih in dogodkih iz svojega življenja, druge pa so največ časa posvetile opisovanju svojih čustev in odnosu z drugimi. Poleg te temeljne razlike pa je vendarle večina pripovedovalk nenehno prepletala oba diskurza in so bili različni le poudarki. Le za majhno število pripovedi bi veljala delitev na faktografsko in subjektivno naracijo življenjske zgodbe, pa še to morda ne v celotni pripovedi, ampak le v nekaterih delih. Upoštevati je namreč treba, da se lahko faktografska pripoved zaradi intersubjektivne situacije po nekem času prelevi v subjektivno in obratno. Prav tako je moja uporaba življenjskih zgodb do zdaj potekala na način, ki mu lahko rečem kombinirani. Na eni strani sem z naracijami opisovala in ilustrirala družbene in politične okoliščine, v katerih so živeli slovenski izseljenci v ZDA, in njihove subjektivne odzive na pritisk asimilacije in akulturacije, ki je bil posebej v obdobju talilnega lonca izredno močan. Na drugi strani pa sem lahko samo skozi naracije predstavila čustvovanja izseljencev in njihovih bližnjih, ki so ostali doma.¹²

Za pristop k življenjskim zgodbam Alasutarijeva med dvema uveljavljenima pristopoma predlaga tretjo možnost. Med sociostrukturalni pristop, ki razume življenjsko zgodbo kot sliko življenja in sociolingvistični pristop, za katerega je pripoved življenjske zgodbe slika osebnosti, postavi diskurzivni pristop. Opiše ga kot perspektivo, skozi katero se osebnost pokaže kot strategija za vzdrževanje kontinuitete in dostojanstva.¹³ Predpostavko, da vsakdo poseduje nek avtentični jaz, ki ga lahko ulovimo, ko nam pripoveduje svojo življenjsko zgodbo, zamenja s pomembnim premislekom, da je pripovedovanje življenjske zgodbe vedno situacijsko in služi nekemu namenu. Odvisno je od medsebojnih razmerij pripovedovalca in poslušalca, od tega, kaj pripovedovalec misli, da poslušalec od njega pričakuje in obratno. Kdor se konkretno ukvarja z metodo poslušanja in snemanja življenjskih zgodb, ve, da ljudje ne hodijo po svetu s pripravljnimi pripovedmi, ampak jih proizvedejo v zapleteni situaciji snemanja pripovedi, pa

¹¹ Pripovedi žensk iz vseh treh izseljenjskih obdobj (pred drugo svetovno vojno, takoj po njej in od leta 1970 do danes) sem posnela v različnih krajih ZDA od leta 2002 do 2004. Gl. Mirjam Milharčič Hladnik, *Slovenian Women's Stories from America, Dve domovini/Two Homelands* 17, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003, str. 47–61.

¹² Gl. tudi Mirjam Milharčič Hladnik, Ohranjanje etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v Združenih državah Amerike, *Dve domovini/Two Homelands* 19, 2004, str. 121–140.

¹³ P. Alasutari (1997), *The Discursive Construction of Personality*, v: A. Lieblich, R. Josselson (eds.), *The Narrative Study of Lives* Vol. 5, London, New Delhi: Sage Publications, str. 1–3.

četudi se raziskovalka vnaprej dogovori za snemanje. Diskurzivni pristop opozarja na dejstvo, da pripovedovanje življenjske zgodbe služi določenemu osebnemu, intimnemu namenu pripovedovalk in da je v njegovi srčki ohranitev osebnega dostojanstva in konsistentnosti. Kaj to pomeni?

Kot navaja Alasuutarijeva in sem sama izkusila pri večletnem snemanju življenjskih zgodb, temelji pripovedovanje in poslušanje življenjske zgodbe na principu sodelovanja in kooperativnosti. Pri tem je konsistentnost podobe, ki jo pripovedovalka izrisuje, enako pomembna kot konsistentnost vloge, ki jo ima pri tem poslušalka. Ko se oseba odloči, da bo povedala svojo zgodbo, vstopi v interakcijsko situacijo s poslušalko, čeprav se zaveda, da bo pozneje občinstvo veliko širše in njej neznano. Zgodba je prezentacija sebe v nastajanju in je odvisna od situacije, v kateri se nahajata pripovedovalka in poslušalka. Morda najbolj nazoren primer je situacija, ko smo eno od pripovedovalk snemali s kamero v javnem prostoru, kjer je bilo tudi nekaj poslušalcev oziroma poslušalk, ki so čakale, da jih posnamemo.¹⁴ Pripovedovalko, ki je bila znana osebnost, je v nekem trenutku režiserka vprašala, če ima otroke. Pripovedovalka je prikimala in povedala, da je kot mlado dekle rodila sina in ga dala v posvojitev, ker je želela študirati. Z njim je navezala stike šele mnogo let pozneje. Za nas, ki pripovedovalke nismo poznali, je bil ta del zgodbe zanimiv, a nič posebnega. Šele pozneje smo od poslušalcev, ki so prisostvovali snemanju, izvedeli, da nam je razkrila skrivnost. Nihče od tistih, ki so jo poznali dolga leta, ni vedel, da ima otroka. Ali bi nam razkrila to skrivnost, če je režiserka ne bi vprašala? Zakaj jo je sploh vprašala? Zato, da bi izvedela, kako je otroku posredovala drobce svoje etnične identitete? Ali je to sploh pomembno? Pomembno je dejstvo, da tega dela zgodbe ne bi pogrešali, da ne bi opazili, da kaj »manjka«, saj je bila njena pripoved o etnični identiteti in literarnem ustvarjanju povsem konsistentna, polna obratov pri strukturiranju osebne identitete in zanimivih interpretacij osebnih odločitev. K zgodbi, ki nas je zanimala, otrok ni dodal ničesar bistvenega. Bistveno pa je ta dogodek vplival na pozornost, ki sem jo kot raziskovalka usmerila v razumevanje življenjske zgodbe kot sredstva osebne in identitetne izgradnje in v razumevanje situacij, v katerih se to dogaja. Vključno z (raziskovalno) situacijo poslušanja in pripovedovanja življenjske zgodbe.

Da bi čustvovanje tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali doma, lahko predstavila natančneje, sem narativno metodo kombinirala z analizo družinske migrantske korespondence skozi daljše časovno obdobje.¹⁵ Za korespondenco veljajo večinoma enake značilnosti kot za naracijo. Pisma so »fikcija samorazkrivanja«. Morda se pri nobeni

¹⁴ Na podlagi raziskovalnega projekta, ko sem posnela okoli šestdeset zgodb, smo oktobra 2003 posneli dokumentarni film *Američanke*, ki ga je režirala Hanna A. W. Slak in je bil predvajan na TV SLO 18. oktobra 2005 kot Dokumentarec meseca. Omenjeni opis se nanaša na situacijo snemanja v Clevelandu.

¹⁵ Cilka Udovič iz Jelšan in Joe Valenčič iz Clevelanda sta mi dovolila fotokopirati del družinske korespondence, to so pisma, ki jih je hranila Pepica v svoji hiši v Clevelandu, in pisma, ki jih hrani Elka oziroma njena hči Cilka v svoji hiši v Jelšanah. Korespondenca se začne leta 1929 in se spreminja in konča s smrtjo družinskih članov, kot je razvidno iz družinskega drevesa (izrisala ga je Maja Brajnik). Glavnina pisem, ki mi je na razpolago, zajema obdobje od 1930 do 2004 in obsega

drugi komunikaciji tako močno ne zavedamo naslovnikov in njihovih pričakovanj, torej pričakovanj, kot si mi predstavljamo, da jih imajo, kot pri pisanju pisem. Thompson poudarja, da predstavljajo pisma nedvomno izvirno komunikacijo, vendar to ne pomeni, da so zato nepristranska, da prikazujejo resnico ali dejanska čustva pošiljateljev. »Dejansko so podvržena vrsti socialnih vplivov, ki jih opazujemo pri intervjujih, a v poudarjeni obliki, saj je pismo le malokrat napisano naslovniku, ki bi se trudil biti tako neopredeljen kot tisti, ki intervju poslušā.«¹⁶ Vsako pismo, piše Kaplanova, je performans, ki toliko odkriva kot tudi prikriva. Je diskurzivna predstava, ki ima istočasno spuščeno in dvignjeno zaveso.¹⁷ Prav zaradi tega lahko pisma razkrijejo kompleksnost, zapletenost in kontroverznost konstituiranja medsebojnih odnosov in identitet dopisovalcev. Prav kompleksnost in zapletenost se odlično razkrijeta v korespondenci družin Udovič, Hrvat in Valenčič.

V delu korespondence, ki je predmet analize pričujočega besedila, je to prisotno na posebej zanimiv način. Gre za čas od 1940 do 1960, ko so razmere v domačem kraju povsem objektivno določene – vojno opustošenje, pomanjkanje vsega in davek na izgradnjo socializma. Pisem iz vojnega obdobja ni, začnejo se sredi leta 1945, ko ni jasno niti to, ali je družina v Jelšanah preživela. Brat Tone piše:

Dragi brat Ivan

Avellaneda 22-7-1945¹⁸

Prejmi najlepše pozdrave od tvojega brata Antona. Ednak pozdravljam tvojo ženo in otroka. Če si imel to srečo kakor tudi oni da si ostal med živimi ...

Brat Jože leto pozneje piše Ivanu, da nima dosti časa za pisanje, »ker sem preobložen z delom ali od časa do časa zapisal ti bom par vrstic. Kar upam in pričakujem da boš tudi ti meni malo opisal tvoje življenje in tvoje trpljenje skozi katerega si šel v onih strašnih dneh krute vojne, ko je domovina gorela in trpela.« Sestra Pepica pa maja 1946 napiše, »samo da ste preživeli te grozne čase« in se takoj loti pošiljanja paketov.

Dragi Moji!

12-29-46

Tukaj zopet nocoj spravljava skupaj paket za Vas. Če vse vdobiste ga boste veseli. Ivanu pošiljamo blago za obleko. Kupila sem vse kar spada za obleko naredit ... tudi podloge so za obleko lahko ti naredi tebi in lahko ostane kaj za Marijana ... En kos robe zate Elka ... nekaj majhnih koščkov za otroke. Kapa za Marijančka, srajčko Cilki.

1 funt kafe, 2 litre olja, 2 žajfe, 6 žup v paketih, pa tiste bendiče za majhne rane.

približno 350 strani fotokopij. Za korespondenco, pomoč pri razumevanju družinskih razmerij in vse dodatne informacije se Cilki Udovič in Joeu Valenčiču najlepše zahvaljujem.

¹⁶ Paul Thompson, *The Voice of the Past, Oral History*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1988, str. 103–104.

¹⁷ C. Kaplan (2002), *Zora Neale Hurston, A Life in Letters*, New York, London, Toronto: Doubleday, str. 20.

¹⁸ Avellaneda, delavska priseljenska četrt Buenos Airesa, kjer se je naselilo okoli 1500 slovenskih izseljencev, polovica od njih iz Prekmurja. Prim. Catalina Banko, Pablo Mouzakis, *Slovene Immigration to Argentina in the Inter-war Period, Dve domovini/Two Homelands* 18, 2003, str. 151.

Pa tudi za namazat ko se porežeš ali odgrneš si sperte potem pa dente tisto rdečo medicino gori. Ivan tebi je Jože kupil mašincino za brit se, ti pošilja tudi žajfo za brit. Brisačo in neke malenkosti Vam nebom omenjala. Pismo od Elke sem vdobila pret Božičem od pisala še nisem ker mi je bilo se za vgušit pret prazniki ko sem mogla delat doma in v tovarni še na Vilijo Božjo smo delali 5 ur. Zato ko to vdobiste ne čakajte pisma ker nevem kdaj bom imela priliko za pisat. Odpišite mi hitro ko vdobiste in če ste vse vdobili ker me bo skrbelo tako bi rada da to blago srečno pride. Končam ker ga moram še nocoj zašit.

Vas pozdravljamo vse skupaj

Vaša Pepica

Pakete in denar je pošiljal tudi brat Tone, ki je leta 1947 poslal še svojo fotografijo. Pošiljal je pesose in dolarje pa obleko in hrano. V pismu iz leta 1947 piše Ivanu: »Kakor vidim nisi še prijel od 2 paketov še nobenega žal mi je če se je zgubilo. Ne radi vrednosti ampak radi tega ker vem, da potrebujete obleko.« Leto pozneje pa:

Dragi brat!

Avellaneda 4-11-1948

Na tvoje pismo ki sem ga prijel meseca junija sem ti odgovoril. Nimam pa nič glasu od tebe. Če si prijel ono kar sem ti poslal po Brdanu sem ti poslal \$50 Pesos Poslal sem ti tri pakete eden se je zgubil. Aprila meseca sem ti poslal 5 kil kave 5 K riža in 5 K sladkorja. Pa od vsega tega še nevem nisi li vdobil ali ne. Kadar je šel domov Ivan Surina sem dal enemu Istrianu \$ 10 dolarjev da jih da Tepljanu da jih tebi izroči. Pa mi nič ne omeniš o tem! Piši mi če si vdobil vse to? Sedaj gre domov Ivan z Brc Po njem pošiljam nekaj glavnikov in koncev ter igle ...

Tako kot Tone in Pepica pogreša odgovore iz Jelšan tudi Jože, vsi na pisma nestrpno čakajo tudi šest mesecev in več. Tudi on pošilja denar in pakete in piše pisma, včasih obupana, včasih spravljliva, kot je tisto pismo bratu Ivanu z datumom 24. april 1949: »Prijel sem tvoj dragi mi list za katerega ti srčna hvala! Pišeš mi, da si mi pisal tri pisma, a da nisi dobil nič odgovora. Čudno Ivan, da drugi vdobijo a ti pa ne? Odgovoril sem ti na vsak tvoj list. Toda odgovora na moj list še nisem prijel od tebe. Ne obsojam te: tudi ti ne sodi mene napačno, kaj ti v teh časih je marsikaj mogoče. Kdo ve kje je zagonetka, da ti nisi prijel moj list ...«

SVETLI PAKETI, MRAČNA PISMA

Pisma med Pepico in materjo ter bratom v Jelšajah so v desetletju med 1930 in 1940 polna čustev, izpovedovanj ljubezni, skrbi za zdravje in počutje ter obžalovanja, ker zaradi ekonomske krize ne moreta poslati več denarja. Iz Amerike so potovali dolarji, potem pa lire, a včasih, na primer leta 1938, Pepica ni mogla celo leto poslati niti dolarja. V Cleveland sta v torbah izseljencev iz jelšanske socialne mreže enkrat v začetku tridesetih let pripotovali dve mastenki in nekaj drugih suhih klobas, ki so Pepico in njeno razširjeno družino razveselile bolj, kot je to mogoče opisati. In Pepico

osebno še bolj darilo, ki ga je mama po znanki iz Rupe poslala nekaj let pozneje – svoje uhanе za prvorojenko Merico. Razen teh nekaj predmetov so čez ocean nenehno potovale le besede. V povojnem obdobju pa začnejo potovati paketi. Ritual pripravljanja in »šivanja« paketov je Joe Valenčič opisal takole: »Mama je šparala kose belega bombaža. Ko smo vse zložili v škatlo iz kartona, je zavila blago okoli škatle in zašila zaprto. Potem pa še špago okoli, da ne bo počilo in se odprlo po poti. In etikete za carino navezane kot na božično drevesce. Ko smo pošiljali samo obleke, potem smo poslali mehki paket, brez škatle, ampak povito v belem, kot Jezušček v hlevčku. Ona ali jaz pa sva s črnilom napisala naslov na beli bombaž. Me prav pretrese, ko si zdaj predstavljam, kako so mogli osupniti v Jelšanah, kadar je poštar nesel na ramah svetli paketek iz Amerike, povit kot novorojenček iz porodnišnice.«¹⁹

Pisma, ki jih je Pepica pošiljala v Jelšane, so polna seznamov stvari, ki jih je zložila v pakete, in obupanih prošenj, naj sporočijo, ali so jih dobili. V korespondenci se odraža izjemna Pepičina skrb za družino svojega brata.²⁰ Ker paketi pomenijo preživetje, postane korespondenca napeta in živčna. Paketi so v belo poviti dokazi skrbi in ljubezni, pisma pa postajajo vedno mračnejše tožbe o tem, da prejemniki niso odpisali, ali so jih prejeli; da niso popisali, kaj so dobili in česa ne; da ni od njih nobene besede in da ne razumejo, kako težko je čakati novice »iz starega kraja«, od doma.

Dragi Brat Ivan!!!

Cleveland 1946

Po dolgem čakanju sem vendar v dobila tvoj mi dragi list. Naj lepša ti hvala. Vsa sem bila v skrbeh za vas vsak dan sem se ozirala kdaj se bo poštar ustavil z listom. Skrbelo me je za pakete tudi, ker mi se tukaj tudi veselimo če slišimo da vse v redu v dobite. Pisala sem Vam na 16 maja in 17 avgusta pa nič ne omenjaš ste v dobili ali ne. Tako ven dar po tolikem času ste v dobili nekaj paketov. Ker več paketov pošljem bi rada da mi malo bolj natanko popišete katere ste v dobili. Paket ki sem poslala 30 aprila tam je bil en kapot za Elko notri nista nikoli pisali če ste v dobili ali ne. Morda pa ste pisali pa se je tisti list izgubil. Zato mi omenite v drugem pismu kaj ste v dobili. Dragi brat nescemste mene gledat ali čakati na moje pismo. Ko v dobite paket dajte mi znat tudi s par vrsticami. Jast sem šla nazaj v tovarno delat ponoči. Delam osem ur in pol začnem ob treh in pol pa do polnoči tako da pridem domov ob eni uri. Takrat si vzamem eno uro da Vam spakiram paket da bi pa pisala ko pridem domov moji živci so tako pri kraju da nemorem nič mislit. Včasih imam tudi s paketi sitnosti vagat ne sme nič več kot 11 funtov. Zadnji paket sem poslala na 10-28 do dveh in pol sem ga šivala. Ko sem ga drugi dan nesla na pošto je bil par dekagramov več kot enajst funtov. Mi reče tisti na pošto da boste plačali takso da ga ne morem poslat kot darilo. Vzela sem

¹⁹ Joe Valenčič iz Clevelanda v elektronskem pismu, 7. marca 2006.

²⁰ Pepica je pošiljala pakete tudi drugim sorodnikom, tako po mamini strani v Brgud, kot po moževi v Novokračine. Ta del korespondence je v besedilu izpuščen. Največ paketov je poslala v Škalnico, kjer je živela teta Verona, sestra mame Helene. »Škalnica je bila med vojno hudo prizadeta. Leta 1944 so Nemci veliko vaščanov pobili in veliko hiš požgali.« Joe Valenčič v elektronskem pismu, 27. 3. 2006.

ga rajši domov ga razkopala od nela malo in drugi večer spet šivala do 2. tako da morem od svojega počitka vzet da Vam pomagam, mi tukaj vse z veseljem naredimo samo da moremo. Ivan jast se moram jako montrat če hočem vse v redu doma met in v tovarno it jast zase nič ne živim včasih tečem ... pozabim nase in da sem trudna. Silim se s delom ker bim rada dasi splačamo dom. Poprej ko pridejo nazaj tista slaba leta ko samo sprejemala ko smo sem prišli da nebi zgubili to kar smo si s trudom preskrbeli. Za delo v dobit imam zmiraj srečo samo da bi imela tisto moč kot sem sem prišla.

V vseh pismih iz časa 1940–1960 so napisane enako obupane pritožbe in prošnje. Iz njih je razvidno, iz česa je sestavljena migrantska izkušnja in kaj pomenijo razdalje in oddaljenosti. Za Pepico odhod iz rojstne vasi ni pomenil dokončnega »Zbogom!«, pač pa razširitev domačega gospodinjstva na drugo stran oceana. Kot poudarjajo raziskovalke ženskih migracij, postane ideja domačije in gospodinjstva vse kaj drugega kot stalno bivališče – postane »gosta mreža izmenjave podpore.«²¹ V družinski korespondenci Hrvatini-Udovič-Valenčič je to popolnoma očitno. Gosta mreža izmenjave podpore vključuje nešteto stvari: izmenjavo denarja za plačevanje fašističnih davkov pred vojno, ki so ogrožali obstoj domačije v Jelšanah, pa tudi jelšanskih klobas in materinih uhanov za Pepičino prvorojenko Merico; pomeni izmenjavo hrane, obleke, vitaminov, orodja, »kafeta« in »bendičev« v času popolnega pomanjkanja po drugi svetovni vojni. Kaj je ta izmenjava pomenila delu družine na tej strani oceana, kot pove Cilka Udovič, »se ne da opisati«, kaj pa je na drugi strani oceana pomenil pravi kraški brinjevec, ki je prišel v roke hudo bolnemu Jožetu, je napisal v zahvalnem pismu septembra 1957: »To je kot medicina iz Kraškega brinja.« Izmenjavale so se izjave ljubezni, lojalnosti, predanosti, ki so bile včasih pomembnejše od dolarjev in moke, saj so ohranjale gostoto družinske mreže tudi v obdobjih prepirov, nesoglasij, zamer, prizadetosti in nesporazumov, ki so jih dodatno zapletala izgubljeni pisma, predolgi presledki med prejetim pismom in odgovorom nanj in osebne težave, ki so jih imeli korespondenti; izmenjevali so se spomini, fotografije, novice o zdravju, boleznih, počutju, načrti za prihodnost, skrbi in zaskrbljenosti. Izmenjevala se je skrbnost, pa naj gre za skrbnost Jožeta, ki je nečakinji Cilki poslal slovarje in 1956 prigovarjal svojemu bratu: »Če le moreš pošlji jo v šolo v Ljubljano, otrok je nadarjen naj se uči. Pomagal ti bom, kar mi bo v moči.«²², ali pa za skrbnost Pepice, ki je bratu Tonetu v Buenos Aires poslala kos potice, o čemer Tone piše bratu Ivanu v Jelšane septembra 1949: »Kakor vem da ti je že znano na 26. avgusta se je poročila Merica od sestre hči. Istega dne je odšla od tam ena žena iz Tatr ki je hodila na obisk k svoji sestri in biva tu v bližini mene. Povedala mi je da je bila pri bratu Jožetu in sestri. In mi je prinesla nekaj daril. Pa tudi potico sem poskusil ktero je napravila naša sestra Pepica.«

²¹ P. Sharpe (ed.), *Women, Gender and Labour Migration, Historical and global perspectives*, London and New York: Routledge, 2001, str. 3.

²² Jožetova hči Jelka Hrvatini je bila prva v širšem sorodstvu, ki je študirala na univerzi, ugledni Northwestern University of Chicago.

Slika 4: Cilka, Miran in Rado leta 1950

Da postane ideja domačije in gospodinjstva »gosta mreža izmenjave podpore«, kjer fizične razdalje ne pomenijo prav veliko, poudarjajo predvsem raziskovalke ženskih migracij. Prav ob branju družinske korespondence Hrvatini-Udovič-Valenčič pa se razkrije drugačna perspektiva. Skozi neštete izmenjave, ki smo jim priča v pismih, se izostrí enakopravna vloga bratov, ki so z enako zavzetostjo skrbeli za gosto mrežo družinskih vezi, kot sestra. Gotovo bi štetje paketov

pokazalo, da jih je Pepica zašila in poslala neprimerljivo več kot brata, a v analizi pomenov in sporočilnosti izmenjave med njimi ni nobene razlike. Brat Tone, ki je živel v Argentini sam, je zbiral obleko in sestavljal pakete s hrano, ki jih je popisoval v pismih, na primer leta 1951: »Tri svinčnike za v žepe eden za Marjana 1 za Radovana in 1 za Cilko 1 kilo kave 1 kilo riža 1 kilo sladkorja sir nekaj čez kilo podplatov 8 škatelj mesa 2 mila za obraz 1 milo za obleko 1 in pol kil pašte.« Nekaj mesecev prej piše: »Na 6 decembra sem ti poslal nekaj obleke za 5 kil, na 12 decembra pa 5 kil hrane Danes na 24/1 pa ti pošiljam sledeče 1 kilo riža in 1 K fižola skupaj zmešano ker se riža ne sme pošiljati 1 kilo posušene pancete 1 steklenica meda 1 sir 4 škatlje konserviranega mesa in 2 kile bele moke.« Svoji nečakinji Cilki leta 1956 sporoča: »To me veseli kaj misliš biti učiteljica kakor Jelka. Me zelo veseli da imam pridne nečakinje da se učijo in da bodo učile v prid človečanstva saj takšnih misli sem jast.«

Tudi brat Jože je pošiljal pakete s hrano, denar in pisal pisma, čeprav bolj poredko, saj je bil »preobložen z delom« in je lahko pisal šele pozno ponoči. Skrbel je, da bi šla nečakinja naprej v šolo, da bi popravili hišo po potresu, in leta 1957, po petindvajsetih letih odsotnosti z domačije, piše bratu Ivanu: »Vem, da si sedaj preobložen z delom, pa vse eno glej, da boš za časa travo pokosil. Pozdravi mi vse prijatelje! Najdražje pozdravljam tvojo družino posebno pa tebe Ivana.« Pa Jože ni skrbel samo za to, ali bo trava pravočasno pokošena, hiša popravljena in ali bo šla nečakinja v šolo v Ljubljano, pač pa je bratu pošiljal celo slovensko-ameriški časopis in skrbel za njegovo informiranost in razgledanost. V pismu leta 1954 sporoča Ivanu: »Omenjaš mi, da si zopet prijel list 'Prosveta' iz Amerike. Veseli me, da ti ugaja ta list! To je list ki nam odpira oči. Če pazno čitaš, ti bo jasno kako in kaj se godi tu pri nas in po svetu. Upajmo, da tudi vam za sijejo lepši in jasnejši dnevi. To so moje srčne želje. Plačal sem ti za list še za nadaljnih šest mesecev. Čitaj ga in, daj ga naprej naj še drugi čitajo. Škodilo vam nebo, in nobeden se ne bo za to pohujšal.«

Kaj je glavna pošiljateljica paketov, Pepica, poslala takoj po koncu vojne, izvemo iz pisem iz leta 1946. V pismu z datumom 12. julij 1946 zapiše:

Tukaj pošiljam ene čizme za tebe ali ne vem ta prave mi mere pošljimi na papiru

zrisano nogo. Ene čizmice za otroke Jože ko je prišel z dela je popravil pete je del nove gume. 2 para nogavic ene spodnje hlače za tebe. Za Ivana ena srajca en jermen malo cukra in kafeta ker če to več denem nemorem pa drugo. Par oblekic za Cilko. 8 paketov župe. Vaga mi pokaže 11 funtov to je 4 K in pol več ne sme vagat. Pošlji tudi od Ivana številko od noge. Ker ko pošljem kaj novega bi Vam rada pravo številko poslala. Piši če ti je prav. Čeje Cilki kaj pre majhno daj komu drugemu. Rada bi videla če so ti moje obleke prav če ti ni kaj prav naj ti Janica popravi. Upam da se že boljše počutiš. Prav rada bimti poslala železnega vina ali žal je samo v stekleni steklenici kar sebojim da se razbije. Vprašaj zdravnika morda ti da za kakšna druga zdravila kakšne močne vitamine pa bi poslala listek pa bim tukaj ti kupila in poslala.

Vemo tudi, kaj je bilo v paketih, ki jih je pošiljala do avgusta 1946, saj je v pismu 14. avgusta poskušala vse popisati še enkrat. Veliko pisem je naslovila na Elko, bratovo ženo, ker ji je zaupala, čeprav je ni dobro poznala. Od poroke 1939. leta dalje ji je pisala najbolj intimna pisma, kakršno je bilo na primer pismo leta 1941, leto po smrti mame Helene. V njej je Elki opisala, kako težko življenje je imela od prihoda v Cleveland 1930 in skozi kako hude preizkušnje so jo doletele pri negovanju bolnega moža, dolgoletni brezposelnosti in težavnem razmerju s taščo. V tem pismu, ko ji je čestitala k rojstvu hčerke Cilke, je Elki dajala nasvete, kako naj pazi nase, pri tem pa obujala spomine na svoje porode:

... koliko solz sem prelila za mojo mamo vsakokrat, ko nisem imela nobenega tudi v bolnišnici ko sem bila od gasa zmešana sem klicala njeno ime. A tudi danes se niso še solze posušile. Zmiraj sanjam od njih, pa ko pridem domov ne najdem jih več doma v hiši pa jih iščem na pokopališču. Pa v sanjah si očetov grob hitro najdem od mame pa ga nemorem. Zato te prosim piši mi kje so mama pokopani, če so blizu pokojnega očeta.

Tudi 14. avgusta 1946 je pismo naslovila na Elko.

Draga Elka!!!

Od prosti da ti šele danes od pišem, na pismo ki siga pisala na 27-5 rajši sem se dala na delo s paketi kakor pisat tako sem se zamotila sžnjimi da mi šele danes prilika pride da ti pišem ...

Tisti paket ki ste v dobili 10 III je bil notri en kos fanelice za ene 3 metre je bil prav na dno od paketa eni podplati in to drugo kar si popisala. Te druge paket ki sem ga poslala sem v usakega utaknila listek in popisala kaj je notri. Vseglah ti še enkrat opišem. Na 30 aprila poslala 3 oblekice za Cilko 2 bluže montilj čizmice. Zatebe 3 obleke od mene nogavice, kombine, covate za Ivana, spodnjo majico in hlačke 2 srajce. Marjanu srajčko in malo robe za hlačke mislim da sem dela eno mero za hlače če bi Fanica rabila tako jast rabim. Poslala sem na 11 maja tam je bilo največ za Marjana nekaj mi je dala moja soseda ki ima dva fantka da bo tudi Marjan vesel. Bilo je srajc in hlačk teh kratkih če ne bojo za njega pa ti bo prav prišlo za tega majhnega 1 majica 1 jaketica čizme 2 para kocetk 4 oblekice za Cilko ... Poslala 28 maj več hrane 16 paketov župe 1 škatlo mesa par suhih klobas sem jih zavila v en kos robe Ivanu za srajco

– seje morda vse stopilo. Marjanu pa hlače Za tebe en kos robe za obleko. Poslala 12. julija tebi čizme 2 nogavici čizme stare za Marjana jih je Jože malo popravil malo kafeta. Za Ivana srajco in rokavice dela 1 dolar en jermen. Marjanu hlače 8 paketu župe škatlo mesa 2 oblekici Cilki. Če ni kaj tvojim prav daj drugim jaz vem daso tudi drugi potrebni. Prve dni avgusta sem poslala ta zadnji paket. Za Ivana 1 par čizme če mu bojo prav jast sem jih kupila pa nevem prave mere Jože mi je rekel da mubojo predolge in preoske če jih ne bo mogel nosit naj jih proda pa bom mu že kako druge kupila in poslala samo mi moraste mero pravo poslat. Ena moja zate ena nočna srajca eno kombine ena obleka. Za Marjana 2 hlače stare od naše Cilke in jopico žametno to sem jast naredila je obleka za igrat. 1 hlače nove. Ene hlače te manjše pa Radovamu. Cilki par oblekic en košček robe.

Sta bili Pepičini skrb in napetost pretirani, njena želja, da bi izvedela, ali so dobili pakete pa že kar obsesivna? Glede na razmere, ki so v povojnem obdobju vladale na slovenskem podeželju, in glede na to, da so bili nekateri paketi izgubljeni, nekateri pokradeni ali ukradeni, vsi pa pripravljani z veliko ljubeznijo, verjetno ne. Cilka v svoji pripovedi o tem podaja takole sliko:

Najbolj je postala teta Pepica pomembna oz. smo začutili, da obstaja in da pozna tudi nas, otroke, ko nam je po II. svetovni vojni začela pošiljati pakete. Trije otroci očeta Ivana in mame Elke, Cilka, Miran in Rado, smo bili rojeni med vojno (1940, 1942, 1944) v velikem pomanjkanju hrane, obleke, obutve, vsega. Tudi brez kakršnihkoli vitaminov ali dodatkov, brez sladkorja. Imeli smo rahitis in vse težave, kakor otroci v krajih, kjer so bile in so še zdaj vojne. Še zdaj ne vem, kako smo se izvlekli. Ja, vse nam je pošiljala teta od igel in sukanca, preko vsega za obleč, jedilni pribor, nylon nogavice, ko jih še ni bilo, in prevleke za blazine, pribor za britje očetu, čudovite torbice in denarnice,

Slika 5: Cilka Udovič leta 1952

meni prstane in uhanne (ko sem odrasla). Leta 1949 mi je poslala lepo pupo. Glava, roke in noge so bile iz porcelana, ostalo iz blaga. Bila je lepo oblečena in obuta. Na hrbtu je imela en gumb, ko si ga pritisnil, je rekla mama ali nekaj podobnega. Spominjam se prvih in ostalih paketov, ki nam jih je poslala teta Pepica, ki so bili za nas kakor čudež. Samo strmeli smo in vzklikali, oh in ah! Obleke, srajce, majice, hlače, pa tudi kaj za obuti, gospodinjске potreščine, posebni bonboni in posebne igrače, kakršnih nismo še videli in ki jih ni imel nihče v vasi, vse to nam je pošiljala. Posebno lepe obleke so bile obleke zame, ki so bile gotovo od njene hčerke Cilke. Včasih mi je bilo prav nerodno pred prijateljicami, ki niso imele kaj obleči.

Teta nam je pošiljala tudi kavo v zrnju in sladkor. Tudi kave ni imel oz. si je ni mogel pri-

voščiti skoraj nihče. To je bil luksus. Naša mama je kavo skrbno prepražila, da ne bi bila slučajno preveč temno rjave barve. Njen omamen vonj se je širil po vsej kuhinji in dlje. Mama je kavo delila med sosede in sorodnike. Imela je za mero eno šalico za enih 10 dkg in te porcije je zavila v papir in raznesla. Kar je bilo pa največ vredno, je bila moka, bela moka, ki nam jo je teta, pa tudi stric Jože, od časa do časa naklonila. Takrat smo tukaj jedli koruzni kruh, ki pa res ni bil podoben kruhu. Nizek in trd, da si ga komaj jedel. Še zdaj vidim velik plav lonec, v katerem je mama raznesla moko sosedom, da tudi oni okusijo malo te dobrote. Najbolj pa je prišla moka prav ob košnji in žetvi, ko je mama spekla tako dober kruh, rahel in visok, da ni mogel stati v 'plehu', s katerim je postregla kosce in žanjice, ki so nam pomagale žeti. Kaj so nam pomenili paketi, se ne da opisati!

Opisati pa je mogoče socialnozgodovinske in geografske razmere, čeprav je socialnozgodovinskih pregledov tega obdobja v Sloveniji malo in so zgolj fragmentarni. Na splošno velja za področje »Jelšanskega in Brgudskega podolja« poetični in za pričujoče besedilo izjemno primeren Melikov opis: »ločitev in prehod, to sta njeni pglavitni oznaki.«²³ Poetičnost geografske oznake dopolni Klemenčič z uničujočimi dejstvi: »Za kmetijstvo niso naravni pogoji nikjer preveč ugodni, saj obiše vsako pokrajino vsako leto vsaj ena elementarna nezgoda, pogosto se pa od zgodnje pomladi do pozne jeseni vrste ena za drugo.«²⁴ Naravne nesreče lahko ilustriram s pismom brata Jožeta, ki ga je maja 1956 poslal Ivanu: »Vse sem dobro razumel, ko si mi opisal, kako grozno je bilo ko ste imeli tam potres. Čital sem, bil je v časopisih. Pišeš, da ti je hiša počila na več krajih. No poslal sem ti 50 dolarjev dobil boš 30.000 dinarjev. Mogoče si jih že prijel s tem si popravi hišo, kolikor moreš, če je to premalo ti bom ob priliki zopet kaj poslal.« Razen naravnih so se na tem območju ločitev in prehodov posebej močno zgostile tudi zgodovinsko-politične nesreče. Klemenčičeva geografska in demografska analiza je pokazala, da v zgodnjih petdesetih letih 20. stoletja »v naši pokrajini vsaj dve tretjini kmetijskih obratov zaradi majhne posesti ni možno spodobno preživljati družine« (173).

Med razloge velikega osiromašenja Klemenčič uvrsti tudi nenadno ločitev od Trsta, ki je po letu 1945 to pokrajino popolnoma omrtvila. Jelšane in sosednji kraji so bili tradicionalno močno navezani na Trst in Reko, kamor so prodajali led, seno, jajca in perutnino, poljske pridelke, živino, mleko, sadje, drva, gozdne sadeže in zelišča. Vsi ti izdelki »so čez noč izgubili svojo vrednost«, kar je za revnega kmeta pomenilo nenadomestljivo zmanjšanje dōhodka (173). Poleg tega je izguba Trsta in okolice pomenila tudi izgubo možnosti, da bi se tja vozili delat in da se ne bi bilo treba izseljevati v oddaljene kraje Slovenije oziroma sveta. Tja so se iz Jelšan in okoliških krajev množično izseljevali od začetka 20. stoletja, posebej močno pa v času fašističnega zatiranja. Zaradi fašizma in vojnega opustošenja so po Klemenčičevih navedbah nekateri kraji tega območja izgubili 20 do 30 odstotkov prebivalstva (169).

²³ A. Melik, *Slovensko Primorje*, Ljubljana: Slovenska Matica 1960.

²⁴ V. Klemenčič, *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom, Gospodarska geografija*, Ljubljana: SAZU, 1959, str. 172.

V navedenem pismu iz leta 1948 Tone piše o verigi posrednikov, po katerih je v Jelšane poslal nekaj denarja. To je zanimiva informacija o tem, da so se po koncu druge svetovne vojne nekateri primorski izseljenci začeli vračati domov. Žal iz pisem ni mogoče razbrati, ali za vedno ali samo na obisk. Tudi ko Tone 2. februarja 1948 napiše: »Kar se tiče za povrnitev v domovino pa še nevem kedaj? ... Kedaj pridem! Nevem! ...«, ni jasno, ali govori samo o obisku ali je razmišljal o stalni vrnitvi. V Tonetovih pismih se dosledno pojavlja domovina in ne stari kraj, posebej očitno je to po vojni. Glede na to, da je mogoče že v pismih od 1930 do 1940 razbrati, da je imel socialistični svetovni nazor, je razumljivo, da je na Slovenijo in Jugoslavijo gledal naklonjeno. Poleg tega moramo upoštevati, da je bila osvoboditev Primorske izpod italijanskega fašizma za ljudi, ki so se morali izseliti zaradi fašistične raznorodovalne politike, izjemno pomembna. Tone leta 1949 napiše:

Dragi brat!

15/11/1949

Dosti čitam tam od domovine. Niti nisem mislil da tako napredujete saj boste imeli vse ceste katramirane da s časom ne boste smeli z vozovi voziti po njih. Bodete morali iti s kamjoni kakor tu pri nas. Pismo od Elke sem vdobil in prav vesel sem da ste vdobili paket če ste ga kaj vagali. Poslal sem 5 kilov kave in 4 sladkorja. Nisem si pa mislil da bo tako hitro prišel. Mislil sem da vdobite za božič. Na pa je še boljše da ste tako ... Ali mora kateri ljubi svojo grudo vztraja pred burjo in viharjem vrednem upanju na boljšo bodočnost! ...

Vaš Anton

Slika 6: Ovojnica pisma iz leta 1957

Boljša bodočnost se je kljub hitremu napredku, o katerem bere Tone v daljni Argentini, približevala zelo počasi, prepočasi za sorodnike v Jelšanah, izčrpane zaradi fašizma in vojne. Kljub paketom, ki prihajajo iz Amerike, in denarju, ki ga pošiljajo na različne načine, včasih prek potovalne agencije Kollander iz Clevelanda ali »banke«, včasih prek rojakov, ki iz Ar-

gentine hitijo domov v »Slovensko Primorje«, postaja življenje nevzdržno. Potrpljenja in moči ni več. Leta 1950 se v pismih namesto vračanja iz tujine na osvobojeno Slovensko Primorsko pojavi želja Ivana, da bi se z družino izselil iz Jelšan v Ameriko. Cilj je Cleveland, način pa optiranje za Italijo in potem izselitev iz Italije v Ameriko. Jože in Pepica sta zadožena za to, da raziščeta možnosti uresničitve načrta. Jože napiše v pismu iz tega leta: »Dragi Ivan! Kaj bi pa Vi počeli v Italiji, ko je tam sama revščina. Ostanite

doma, kjer ste, če bi pa bilo res, da lahko pridete sem k nam v Ameriko bi ti pomagal kar bi bilo v moji moči. Tako pa tvegaš svoje življenje družino in še domačijo, tega ti ne svetujem. Pomagali vam bomo kar je v naši moči, kar pa ni mogoče ni. Tudi Pepica mi je povedala, da si pisal. Tudi ona se je informirala. No, pa ona ti bo odgovorila kakor ona ve. Drugače ti nisem mogel odgovoriti. Brez zamere ti rečem, potrpite še malo vse bo dobro.« Zelo na kratko je končna odločitev povzeta v Jožetovem pismu 30. aprila 1951: »Pred par dnevi sem dobil list od brata Toneta iz Argentine. Tudi on mi je pisal, da ti je svetoval, da ostaneš doma na svoji rodni grudi. Naš pregovor pravi – Ljubo doma, kdor ga ima?«, natančneje pa je poizvedovanje opisala Pepica:

Dragi Brat!

Cleveland 2-10-51

Vdabila sem tvoj mi dragi list naj lepša ti hvala. Zelo me veseli da ste vse v redu v dobili. Kosem v dobila tvoje pismo sem se takoj od pravila okoli iz vedovat kaj je na tem kaj mi bojo svetovali. Naj prej sem šla Kolandra v prašat. Potem je šla maria na Amerikanski iseljeniški urad. Povedali so oboji mi skoraj enako. Italija in Jugoslavija stase sporazumele tako da Jugoslavija da pusti od hod vsem tistim ki bi se radi povrnili v Italijo kot njeni državljani. Kaj Italija s žnjimi namerava ali jim bo preskrbela delo in bivališča tega tukaj ne vedo. Če vi prideste v Italijo boste Italijanski državljani in vi bi morali čakati na Italijansko kvoto. Naš Tomi je šel potem k Italijanskemu konzulu onje ga v prašal koliko si star. Rekel muje kakšen stari oče ali mati bi že kako prišli te mladi bi morali čakati na kvoto in taje tako majhna dabi vzelo leta. Ivan jast te razujem kako bi se rat rešil ti nebi od šel v Italijo da bi tam živel ker tam neznoste razmere vladajo; ti bi šel da bi imel boljšo priliko sem prit tukaj jih dosti pride od vseh kraje tistih ki so bežali za časa okupacije. Tiste ki so bežali iz države pret 1945 jih imajo za begunce ali brez domce ti sti imajo boljšo priliko. Če pa vi danes prideste v Italijo vas nebojo upisali kakor begunce ampak kot Italijanske državljane ki ste proste volje odšli v Italijo. Ivan dati povem da mije zelo težko koti to pišem ker vem da ti zelo težko že čakaš našiga od govora. Nemorem ti drugo pisat kakor po pravici ka sem iz vedela. Z Jožeto bratom sva govorila če bi se dalo ka naredit če boste enkrat tukaj prišli bi si že kako uredili življenje kakor i drugi in mi vsi bi vam pomagali koliko bi mogli. Mi vsi bi bili zelo veseli vas in vaših otrokov. Jast bi use naredila da bi pomagala vašim otročičkom. Ivan jast ti ne morem nič svetovati. Kolander mi je rekel da bi ti naj boljše naredil če bi ti tam šel k Amerikanskemu konzulu kaj biti on povedal. Tudi mije rekel da da se zelo boji za naše ljudi da se bojo kēsali ko bojo prišli v Italijo. Danebojo mogli ne nazaj ne naprej da bodite previdni poprej ko kaj naredite. Četi Ivan kaj več iz veš kako bise dalo naredit piši nam hitro mi vam bomo stali naroko ... Ne pre nagli se do kler neboš seguren ker nebi rada da pustiš dom da se pote po Italiji potikate brez strehe ker vrata od tvojega doma se bojo zateboj zaprla za vedno.

Pozdravljeni vsi skupaj od vseh nas tvoja sestra.

Ivan po iz vedi če vas bojo sprejeli res tako kakor so meni tukaj povedali.

Spoznanju, da se bodo lahko srečali samo v Jelšanah, je sledilo nadaljevanje pošiljanja paketov in denarja. To je bil čas, ko je racionirani preskrbi prebivalstva in

natančno določeni mesečni količini hrane in drugih življenjskih potrebščin sledilo obdobje »garantirane« preskrbe. Ukinjena je bila leta 1952, ko je postala preskrba posameznika v glavnem odvisna od njegove plače in je začel veljati prosti trg s kmetijskimi pridelki.²⁵ Položaj kmečkega prebivalstva je bil izjemno slab in na začetku petdesetih let 20. stoletja ni bilo videti izboljšanja. Zanimivo je, kako ogorčeno je leta 1951 razmere opisal Kocbek v svojem dnevniku. Ko je Kidrič na predvolilnem zborovanju rekel, da se slovenskemu kmetu godi neprimerno bolje in da živi neprimerno bolje kot včasih, se je Kocbek »strašno razjezil nad tem trapastim silakom«, seveda samo v mislih. V svojem dnevniku mu je sestavil odgovor v štirih točkah, ki lepo ilustrira obdobje, o katerem govori to besedilo. Med drugim, piše Kocbek, bi Kidrič moral vedeti, da kmetov standard »propada, propadajo hlevi, poslopja, konjska oprema, strešna opeka, vozovi, vse, česar se poslužuje in da bo to v 2–3 letih do kraja propadlo. To propadanje je množično in vedno hujše. Poleg tega propadajo sadovnjaki na veliko in ponekod zaradi slabe obdelave celo vinogradi. Primanjkuje delovne sile in je delo vedno bolj naporno ter hudo. Četrtrič pa je moralni občutek gotovosti in zaupanja v pravičnost in zakonitost docela porušen in ga niti nihče ne jemlje resno, kajti praksa okraja in njegovih absolutno suverenih biričev je tako nemotena, da podeželje odredbe sicer izpolnjuje iz strahu, toda hkrati razločno govori, da je 'domača ljudska' oblast hujša od nemškega okupatorja.«²⁶

V takih okoliščinah piše Jože maja 1952, da je poslal 40 dolarjev »potom Banke«, marca 1953 pošlje 50 dolarjev, novembra istega leta pa se spomni obletnice svojega odhoda od doma.

Dragi brat! Cleveland

Nov 3-53

... Danes je 30 let od kar sem prvič zapustil našo hišo in 24 let je od kar sem se z mojo Danico poslovil od vas vsih, ki ste mi še vedno dragi. Ob takih obletnicah sem še vedno v duhu pri vas. Vsak kotiček v hiši, vsaka stezica, in vse kar je bilo lepega mi gre pred očmi. To so spomini na lepe mlade dni. Pozabil jih ne bom nikoli. Lepo je bilo ko je še mamica skrbela za mene, čakal kedaj prišel domov, in Bog vari, da bi bil lačen. V prhanko (?) je zagrebla klobaso, (če jo je le imela), jo spekla in mi pustila gotovo znamenje, da me nekaj dobrega čaka. Danes ko bi ji lahko kaj povrnil ni je več! Naj počiva v miru. Brat Tone mi je že dolgo pisal, nevem če tebi kaj piše, včeraj sem pisal tudi njemu, skrbi me, kako je z njim. Tebi sem bil kupil, kar si me prosil za svedre grabeljnik. Ko vam je Danica naredila in poslala paket, je dela notri več takih svedrov vsi ti daljši so za vrtat les. Ti kratki pa so dobri za železo in les ... Poslali smo vam 100 funtov bele moke. Upam, da ste jo že ali boste jo v kratkem prijeli. Fanica Mohorič, mi je povedala, da te je videla, ali ti je zročila 5 dolarjev? Ki sem poslal po njej? ...

²⁵ Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana, Nova revija, 1996, str. 106.

²⁶ Edvard Kocbek, Dnevnik 1951, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001, str. 106–107.

DOLGO VROČE POLETJE 1960

Spoznanju iz leta 1950, da se bodo lahko ponovno srečali le v Jelšanah, so sledila leta načrtovanja snidenja. Najprej je 1955 v Jelšane odpotoval brat Jože z družino.

Leta 1957 je Jelšane, Novokračine in Brgud obiskala Pepičina hči Cilka. Stricu Jožetu je v Cleveland prinesla steklenico brinjevca, ki jo je, kot piše bratu Ivanu septembra istega leta »takoj odprl da sem poskusil Božjo kapljico iz naše zemlje, naše trde skale. To je kot medicina iz Kraškega brinja. Poskusil sem tvojega pršuta, da videl ali okusim kako dobro je urejen, tako dober, tako slasten, da mi še sedaj gredo skomine po ustih.« Leto pozneje je brat Jože umrl po dolgi in hudi bolezni. Pepica je potrebovala dosti časa, da je v pismu popisala njegove zadnje mesece. Šele 1958 je odposlala izjemno dolgo, natančno in mučno razlago vsega, kar se je dogajalo v mesecih bratovega boja za življenje. Pismo je začela z besedami: »Nisem mislila da bo potekalo toliko časa ko bom Vam pisala. Ker vem da si želiš slišat bol natanko kako je bilo z Jožetovo boleznijo. Zato sem se že večkrat prijela za pisat pa sem mogla odložiti. Ker me začne okrog srca stiskati ko začnem razmišljati in iti še enkrat skozi tiste žalostne spomine. Ivan ne dase na papir popisati kaj prestaneš ko vidiš svojega trpet in umirat pa mu nemoreš nič pomagat da bi ga rešil.«

V tem času je začela Pepica načrtovati obisk »starega kraja«. Sin Joe se je bližal petemu letu, Cilka je bila že samostojna, starejša hči je ni potrebovala in mož je bil še kar trdnega zdravja. Ko je svoj načrt naznanila sorodnikom v Jelšane, je napisala, da se ji zdi, da sanja, leto pozneje, tik pred odhodom, pa da je tako razburjena in vznemirjena, da se boji, da bo to škodilo njenemu zdravju. Ni vedela, kako bo zdržala do odhoda. Marca 1960 je napisala: »Ko bom enkrat pri

Slika 7: Bratranca, Rado Udovič (levo) in Daniel Hrvatini med obiskom strica Jožeta in njegove družine v Jelšanah leta 1955

Vas bom mislim dabom vse boljše se počutila ker si želim se na dihat vašega frišnega zraka in uživat tisto lepo naravo ki jo tu u mestu pogrešamo.« Junija 1960 je Pepica po tridesetih letih ponovno stala pred domačo hišo v Jelšanah. Obisk svoje tete, ki jo je poznala iz pisem, fotografije in pripovedovanj, je Cilka Udovič opisala takole:

Teta ni nikoli prebolela izgube svoje mame Helene. V rojstnem kraju ji je ostal le še brat, naš oče Ivan. V njej je dolga leta tlela želja, da bi obiskala svoj rodni dom in njega. To se je zgodilo poleti leta 1960. S teto sta prišla na obisk tudi njena hčerka Cilka, takrat že znana pevka v Clevelandu, in pet in pol letni sin Jožko. Naša družina jih je šla čakati na železniško postajo v Sežano. Najeli smo takrat edini taksi iz Ilirske Bistrice in se odpeljali po makadamski cesti po vremski dolini v Sežano. Kako smo bili iz sebe, ko so iz vlaka izstopili naši dragi sorodniki! Teta! Snidenje je bilo prisrčno. Teta je govorila lepo po jelšansko, vmes kakšno slovensko in bolj redko kakšno angleško besedo. Cilka se je trudila govoriti slovensko, Jožkotu pa ni šla od rok naša govorica. Ogledovali smo se, spraševali in bili kmalu, kot da smo od nekdaj skupaj. Teti se je zdela vas precej spremenjena. Kje je tisti oreh, kje je murva, od kdaj je ta most čez naš potok, prej je bila samo brv? Nato je šla na pokopališče, kjer se je razjokala.

Slika 8: Sestrični Cilka (Cecilia) Valenčič in Cilka Udovič (desno) leta 1960

Teta nam je spet prinesla vsega, karkoli je mogla, kakor da bi slutila, kaj vse nam manjka. Pa ne samo nam, tudi na ostale sorodnike, prijatelje in sosede ni pozabila. Na žalost so bile razmere oz. življenjski pogoji pri nas takrat še zelo slabi. V hiši nismo imeli sanitarij, kakor drugi ne, najbrž da ni bilo še tekoče vode, poljsko stranišče je bilo na vrtu, pa tudi ne vem, kje smo spali, saj smo imeli le dve sobi, nas pa je bilo naenkrat osem. To je bila zanje najbrž prava katastrofa. Sreča, da je prinesla teta tudi nekaj rjuh. O, my God! bi rekla teta. Tudi s hrano nismo bili nič na boljšem. Domača enostavna hrana. Sreča, da smo imeli pršut. Ker je bilo poletje in čas košnje, je moralo iti delo naprej. Teta nam je pomagala grabiti seno in pri drugih opravilih.

Dogodek poletja oz. leta pa je bil nastop Cilke na TV Ljubljana. Takrat je potekala oddaja Pokaži, kaj znaš, mladi pevski talenti so tekmovali. Prijavila se je tudi Cilka. Seveda ni bilo še TV sprejemnikov po vaseh, le Prosvetno društvo »Sloga« ga je imelo v tako imenovani čitalnici v združenem domu, kamor so hodili vaščani vsak večer gledat poročila. Tistega dne oz. večera, ko so ljudje izvedeli, da bo nastopila Cilka iz Amerike, smo se vsi zgrnili v čitalnico, da

bi si ogledali nastop. Prostor je bil nabito poln. Cilka je bila oblečena v svetloplavo nylon obleko, ki ji jo je sešila njena mama, obuta pa v srebrnkaste sandale. Zapela je z njenim krasnim glasom pesmi *Gor čez jezero* in *Vsi so prihajali*. In *zmagala*. Takšen aplavz in prepričljiva zmaga. Cilka je pela tudi v jelšanski cerkvi *Ave Marijo*, kar je bilo spet enkratno. 4. julija 1960 je nastopila oz. pela na izseljeniškem pikniku v Polhovem Gradcu. Takrat sem bila tudi jaz z njo. Sprejel naju je g. Ernest Petrin. Na pikniku so igrali znani narodnozabavni ansambli.

Slika 9: Košnja poleti 1960²⁷

Teta je med obiskom obiskala vse znance in prijatelje, z njimi obujala spomine, se porazgovorila in veselila. Za vsakega je imela nekaj. Teta je bila odprta, se je rada pogovarjala. Prepričana je bila in upala je, da bo prišla še na obisk, žal ji nenehna bolezen njenega moža Jožeta tega ni dopuščala. Tako je ostalo upanje in hrepenenje, ki se ni več uresničilo. Kmalu po smrti moža, maja 1990, je deset dni za njim izgubila tudi svojega brata Ivana. Medtem so k nam prišli boljši časi, pogoji, da lahko vsakega sprejmeš in ga dostojno postrežeš, a naše tete Pepice ni bilo nikoli več.

Ko je bila košnja končana in se je poletje izteklo, se je Pepica še enkrat poslovila od svojega doma, iz vlaka pomahala bratu na sežanski železniški postaji in iz francoskega pristanišča Cherbourg odplula nazaj v Ameriko.

²⁷ Od leve proti desni: Rado, Pepica, Elka, Miro, Ivan in Jožko na kupu sena.

SKLEP

Marjan Drnovšek poudarja pomembnost migrantske korespondence, saj izseljenstva »ne predstavljajo samo organizacije, društva, ohranjanje slovenske istovetnosti v tujini, problematika asimilacije, stiki s staro domovino ipd., ampak zlasti ljudje, izseljenci in njihovi potomci in vsi ostali bližnji in daljni, ki so ostali v stari domovini. Zlasti ti so doživljali svoje in samo njim usojene zgodbe, ki so se, če so se, ohranile le v zapisih, ki jih običajno najdemo v pismih. Zato nam morajo pisma vzbujati večjo

Slika 10: Ivan na sežanski železniški postaji kot ga je fotografirala sestra Pepica iz vlaka

radovednost, kot jim jo navadno posvečamo.«²⁸ Pomembnost in relevantnost migrantske korespondence je definirana z dvema kriterijema: po »ohranjenosti obojestranske korespondence v daljšem časovnem obdobju in bogastvu vzporednih virov, ki nam omogočajo analiziranje korespondence v kontekstu prostora in časa.«²⁹ Po obeh kriterijih je družinska korespondenca družin Udovič, Hrvatini in Valenčič izjemno pomembna. Ohranjena je za dolgo časovno obdobje: Pepica si dopisuje z mamo Heleno od leta 1930 do njene smrti leta 1940, z bratom Tonetom do njegove smrti 1971, z bratom Ivanom do njegove smrti leta 1990 in z nečakinjo Cilko do svoje smrti 2004. Z bratom Jožetom poteka korespondenca med Jelšanami in Buenos Airesom do njegove smrti leta 1958. Če pa upoštevamo še korespondenco med potomci bratov in sester, potem se med Jelšanami in Ameriko družinska korespondenca od leta 1923, ko se je tam naselil brat Jože, do danes še ni prekinila.³⁰ Drugi Drnovškov kriterij, to je bogastvo vzporednih virov, ki omogočajo ana-

²⁸ Marjan Drnovšek, *Osebnost in javnost v izseljenški korespondenci*, *Dve domovini/Two Homelands* 20, 2004, str. 143.

²⁹ Prav tam, str. 120.

³⁰ Ne morem trditi, da je štiristranska korespondenca iz obdobja več kot osemdesetih let ohranjena in dosegljiva v celoti. Še posebej to velja za del, ki je pripadal bratu Tonetu v Argentini, saj ni imel družine, ki bi pisma shranila. A večina pisem iz tega obdobja v Jelšanah in večina pisem, ki jih je prejela Pepica v Clevelandu, je avtorici dosegljiva za raziskovalne namene.

to obdobje hudega pomanjkanja in političnih pretresov v vsej Evropi. Koliko so vas Jelšane in njeni prebivalci, uničeni od fašističnega zatiranja, vojnega opustošenja in povojnega gospodarskega ekperimentiranja, poseben primer ločitve in prehoda, razkrivajo posebne, izjemne, osebne in enkratne izkušnje ljudi, kot so jih zapisali v svojih pismih in izrazili v svojih pripovedih.

Marta Verginella poudarja, da so razen dnevniških zapisov in spominov prav pisma postala »dragocena skladišča individualnega spomina«, ko se je pred tremi desetletji pozornost zgodovinarjev in drugih raziskovalcev preusmerila k posamezniku in čustvovanju različnih socialnih okolij. »In če se je sprva relevantnost avtobiografskih virov kazala zlasti pri podajanju subjektivnih materialnih, družbenih in kulturnih razsežnosti preteklosti,« pravi Verginella, »je v nadaljevanju začela bolj izstopati njihova zmožnost posredovanja doživetega: izkušenj in občutij posameznikov in posameznic – predvsem tistih, ki se niso posebej odlikovali pri oblikovanju politično relevantne zgodovine, so pa bili njeni obrobni akterji in spremljevalci njenih najbolj prelomnih dogodkov.«³¹

Po letu 1960 se je število paketov počasi zmanjševalo, kot se je zmanjševalo tudi povojno pomanjkanje. Še pet let po svojem obisku je Pepica poslala po nekaj paketov na leto, potem pa nekje do sredine osemdesetih let samo še enega na leto. Joe Valenčič se spominja, da po letu 1960 niso več pošiljali živil, samo še kavo in aspirine, po letu 1970 pa tudi ne več oblačil. Pakete so nadomestili obiski in »ekstra kovček«, v katerem »smo vedno veliko ekstra nesli za sorodnike.«³² To ni bila več potreba po stvarih, pač pa potreba po tem, da se tkanje goste mreže družinske podpore in solidarnosti prek oceana ne prekine – vsaj dokler traja spomin nanj.

SUMMARY

THE PATHS OF PACKAGES IN MIGRANTS CORRESPONDENCE ACROSS THE ATLANTIC 1940-1960: »... 2 BARS OF SOAP, 6 PACKETS OF SOUP, AND THOSE BANDAGES FOR SMALL WOUNDS...«

Mirjam Milharčič Hladnik

The correspondence of the family Udovič-Valenčič-Hrvatina span over many decades among mother Helena and her youngest son Ivan in Jelšane (Slovenia) and her other three children who emigrated to Americas. Her son Josip left for Cleveland in 1923 and her daughter Pepica joined him in 1930. Her oldest son Anton left for Buenos Aires (Argentina) in 1926. In the text, I presented the correspondence from the period between 1940, when

³¹ Marta Verginella, *Suha pašta, pesek in bombe, Vojni dnevnik Bruna Trampuža*, Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004, str. 11.

³² Elektronsko pismo, 27. 3. 2006.

mother Helena died and 1960, when Pepica came to Jelšane for a visit for the first and last time. This period is interesting because the correspondence did not include only letters but mainly the packages. The desperately needed help in food, clothes and other necessities was sent to Jelšane regularly by two brothers and a sister. The letters in this period are full of lists of items, which were sent to the relatives in Jelšane and the heartbreaking questions if they got the packages.. In the text, the reasons for poverty and misery are mentioned only briefly: the devastation was brought to Jelšane by two world wars, a quarter of a century of the fascist Italian regime, communist experiments with the agrarian reform and industrialization, the poor conditions for cultivating the land and the loss of Trst/Trieste, which was traditionally the main city where products were sold by Jelšane families. To present the emotions of those who left and those who stayed even better, I combined the family correspondence with the life narratives. They offer important material for the research of "a tight network of exchanges of support" in which the bare necessities in the packages conveyed the invisible expressions of solidarity, caring and love. In this way, the subjective reality of the migrants' relationships could be seen in its complexity and controversy.